

Mövzu 15. Azad iqtisadi zonalar (AİZ)regional idarəetmə forması kimi

15.1.Azad iqtisadi zonaların formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları.

15.2. Azad ticarət zonaları.

15.3. Azad bank-sığorta zonaları.

15.4. Müasir şəraitdə Azərbaycanda AİZ-in yaradılmasının zəruriliyi.

15.5. Azad iqtisadi zonaların ölkə iqtisadiyyatına təsiri.

15.1.Azad iqtisadi zonaların formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları.

Dünya iqtisadiyyatının inkişaf tarixi göstərir ki, əksər ölkələr iqtisadi inkişafının ilk dövrlərində iqtisadi siyasətlərini, milli sərhədləri daxilində, bütün məsrəflərin daxili iqtisadi potensialdan istifadə hesabına ödənilməsi üçün ən yaxşı şərait yaratmaq istiqamətində yönəltmişlər. Məlum olduğu kimi, bu məqsədi təmin edən yollardan biri xarici ticarət fəaliyyətidir. Xarici ticarət fəaliyyətinin səmərəsi əsasən ölkədaxili istehsalın dünya bazarında rəqabətqabiliyyətilə qiymətlən-dirilir. Gömrük vergisi, normalar və qadağalar kimi tədbirlərlə xarici məhsulların ölkə daxilindəki qiymətlərini bahalaşdıraraq və hətta bunların ölkəyə girişini qadağan edərək yerli sənayenin qorunmasına çalışılır.

Beynəlxalq mal mübadiləsi artdıqca, bunun iqtisadi inkişafa böyük təsiri olduğu müəyyən edilmişdir. Uzunmüddətli araşdırmalar xarici iqtisadi fəaliyyətin, o cümlədən beynəlxalq ticarətin bütün tərəflər üçün səmərəli ola biləcəyini sübut etmişdir. Belə fəaliyyətin həyata keçirilməsi formalarının inkişafı nəticəsində «sərbəst zona» anlayışı meydana gəlmişdir. Dolayısı ilə ölkə sərhədləri daxilində, idxal edilən məhsullara qısa və ya uzun vaxt ərzində anbar xidmətləri göstərilməsi, hətta gömrükdən keçmədən istifadə edilə biləcəyi zona-ların yaradılmasının çox faydalı olacağı və bununla beynəlxalq ticarəti asanlaşdıraraq inkişaf etdirəcəyi tezisi azad iqtisadi zonaların iqtisadi mahiyyətini müəyyən etmişdir. Nəticədə azad zonalar - ilk dəfə, xaricdən ölkəyə gələn malların boşaldılması, başqa ölkələrə, ya da ixrac olunmuş ölkəyə təkrar göndəriləcəyi, gömrük rəsmiləşdirilməsində tam və ya qismən azad bir liman olaraq meydana gəlmişdir. Beləcə Avropanın bütün böyük ticarət mərkəzlərində «Gömrük an-trepoları» kimi idxal edilən malların gömrük vergisi ödəmədən an-barlara yığılması və gömrük müdaxiləsi olmadan istifadə edilə biləcəyi yerlər yaranmağa başlamışdır.

Sonrakı illərdə beynəlxalq əmək bölgüsü inkişaf etdikcə iqtisadi zonalar digər başqa funksiyaları da yerinə yetirməyə başlamışdır. Sənaye yönü azad zonaların yaranması AİZ-lərin inkişafının ən son nailiyyətlərindəndir.

Azad iqtisadi zonaların funksiyaları və özünə xas xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq müxtəlif izahlar etmək olar. Bir çox alimlərin fikrincə, «Azad iqtisadi zona»lar bir ölkənin milli sərhədləri daxilində yaradılan, lakin onun gömrük sərhədləri xaricində olan, ölkədə həyata keçirilən xarici ticarət və digər maliyyə və iqtisadi tədbirlərin dövlət tənzimlənməsinin tamamilə və ya qismən məhdudlaşdırıldığı ərazi hissəsidir.

Bir sıra hallarda azad iqtisadi zonalar geniş idxal-ixrac imkanlarına malik olan bir firmanın dünya bazarlarında kəskin rəqabətə qoşulmasına imkan verən texnoloji park və nəqliyyat-yükləmə mərkəzi olaraq qəbul edilir.

Başqa formada azad iqtisadi zonalar «bir beynəlxalq liman və ya aeroport yaxınlığında qurulan, ölkənin gömrük məntəqəsindən özünəməxsus xüsusiyyətlərlə ayrılmış, ərazisi daxilində idxal edilmiş gömrüksüz olaraq gətirilən, saxlanılan, müxtəlif məqsədlərə istifadə olunan, istehsal məqsədi ilə yarımfərikat kimi istifadəsi və malların beynəlxalq gömrük məntəqəsinə keçmədiyi təqdirdə gömrük vergi-sindən azad olan, digər vergi və başqa maneələrin ən aşağı səviyyəyə endirildiyi gəlirli məntəqələr» kimi qəbul edilir.

«Azad iqtisadi zona - yerli (milli) və xarici sahibkarların güzəştli iqtisadi şərtlərlə təsərrüfat fəaliyyəti nəzərdə tutulmuş məhdud ərazi hissəsinə deyilir».

Azad iqtisadi zona anlayışlarına ədəbiyyatda başqa izahlar da verilir. Lakin mahiyyətinə görə və əsas etibarilə yuxarıdakılar daha çox qəbul edilən və istifadə olunandılar.

Fikrimizcə, AİZ-a bu qədər müxtəlif izahlar verilməsinin özü hələ də onun mahiyyətinin tamamilə açılmamış olduğunu göstərir. Eyni zamanda, AİZ-lərə tarif verərkən nədənsə həmin ərazinin nəqliyyatın inkişafı cəhətdən mütləq əlverişli mövqedə yerləşməsi nəzərə alınır. Bununla yanaşı həmin tariflərin hamısında xarici və milli sahibkarlara təsərrüfat fəaliyyətində müəyyən güzəştlər edilməsi ön plana çəkilir.

Azad iqtisadi zonaların mahiyyəti, yaranması və inkişafı prosesini təhlil etdikdə onları şərtləndirən əsas amilləri aşkar etmək olar. Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

a) Azad iqtisadi zona sərhədləndirilmiş bir yerdir, mütləq sərhədləri çərçivəsində, ərazisində olduğu ölkənin fiziki olaraq təcrid edilən bir hissəsidir. Qeyd olunan hissə şəhərin bir hissəsini və ya hava, dəniz limanının bir hissəsini və ya bütövlükdə göstərilən sahələri tam əhatə edir və yaxud da bir liman və ya tranzit yolları yaxınlığında yerləşir.

b) Azad iqtisadi zonalar ölkənin xarici ticarət həcmi artırmaq; idxalı asanlaşdırmaq; ixracı və valyuta gəlirlərini artırmaq; işsizliyi azaltmaq; xarici sərmayəni ölkəyə cəlb edərək texnoloji avadanlıqları yeniləşdirmək; sənayenin inkişafını sürətləndirmək və s. məqsədlərlə yaradılır.

c) Azad iqtisadi zonalar siyasi baxımdan ərazisində olduğu ölkənin sərhədləri daxilində, lakin gömrük sərhədlərinin xaricində qəbul edilir. Bu baxımdan xarici ticarət və gömrük təlimatları qismən və ya bütövlükdə istifadə olunmur. Azad iqtisadi zonaya xarici dövlətlərdən gətirilən mallar idxal, gömrük vergiləri və rüsumlarından, çıxarılan mallar isə ixrac, gömrük, vergi və rüsumlardan azaddırlar. Bu zonaların yerləşdiyi ölkələrin özlərinə azad iqtisadi zonadan daxil olan mallar ölkənin idxal, çıxarılan mallar isə ixracı qəbul edildiyindən, xarici ticarət və gömrük təlimatlarına tabe olurlar.

ç) Azad iqtisadi zonalar müvafiq qanunla yaradılan idarəetmə strukturları, digər rəsmi təşkilatlar və idarələr tərəfindən idarə olunurlar.

d) Azad iqtisadi zonalar yaradılmanın ilkin mərhələsində aşağıdakı fəaliyyətlərdən biri və ya bir neçəsini yerinə yetirə bilərlər: yükləmə; boşaltma; anbarlama; təmizləmə; montaj; üzləmə; idxal; sənaye fəaliyyətləri və digər xidmətlər;

e) Azad iqtisadi zonalarda bütün fəaliyyətlər konvertləşən dövlətli olan valyuta ilə aparılır;

ə) Azad iqtisadi zonalar haqqında qanun çərçivəsində yerli və xarici fiziki və hüquqi şəxslər hər cür fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər;

f) Azad iqtisadi zona ilə siyasi sərhədləri daxilində yerləşdiyi ölkə arasında görülmə biləcək qanunsuz işlərin (məsələn, qaçaqmalçılıq) qarşısını almaq məqsədi ilə azad iqtisadi zonaların sərhədləri tikilərək və ya çəpərlənərək hüquq mühafizə orqanlarının nəzarəti altına alınır. Ümumiyyətlə, ölkənin gömrük təşkilatı bu zonaları dolayı və ya birbaşa nəzarət altında saxlayır.

Azad iqtisadi zonanın formaları çoxdur. Bu ondan irəli gəlir ki, müxtəlif ölkələrdə yaradılan azad iqtisadi zonalar qarşısında qoyulmuş məqsədləri həyata keçirməyə xidmət göstərərək müəyyən ixtisaslaşmaya malik olurlar. Bu məqsədlər kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- region iqtisadiyyatının inkişafı;
- məhsuldar qüvvələrdən daha dolğun istifadə edilməsi;
- sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafı;
- əhəlinin məşğulluğunun artırılması;
- müxtəlif texnika və texnologiyaların regiona cəlb edilməsi;
- ekoloji mühitin sağlamlaşdırılması və s.

Qeyd etdiyimiz kimi, azad iqtisadi zona termini quruluşu, hüquqi əsasları və funksiyaları baxımından fərqli xüsusiyyətlərə malik olan müxtəlif azad iqtisadi zona növlərini və formalarını əhatə edən geniş anlayışdır.

Azad iqtisadi zonalar təsərrüfat fəaliyyətində sərbəstliyin dərəcəsinə görə iki yerə bölünür:

1. Açıq azad iqtisadi zonalar;
2. Qapalı azad iqtisadi zonalar.

Açıq azad iqtisadi zonalarda hər cür iqtisadi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə icazə verilir. Belə zonalarda mənsub olduğu ölkənin qanun və təlimatlarının heç biri tətbiq edilmir.

Qapalı azad iqtisadi zonalarda isə iqtisadi əhəmiyyətli bəzi fəa-liyyət növlərinin reallaşmasına icazə verilir. Bu zonalarda beynəlxalq qanun və təlimatlarla yanaşı, mənsub olduğu ölkəyə aid qanun və tə-limatların bir qismi də tətbiq edilir. Azad iqtisadi zonada həyata keçi-rilən fəaliyyət növləri həm də ölkənin qanun və təlimatlarına tabeçilik baxımından seçilən bu cür zonalar qapalı azad iqtisadi zonlardır.

Azad iqtisadi zona formalarını bir-birindən iki meyara görə fərqləndirmək mümkündür.

Birinci kriteriya azad iqtisadi zonalarda həyata keçirilən fəa-liyyətin növü ilə bağlıdır. Azad iqtisadi zonanın fəaliyyəti sadəcə tica-rət və ya birgə ticarət və sənaye fəaliyyəti də ola bilər. AİZ-lər 1960-cı illərin ortasından etibarən gömrüksüz idxalat, saxlama, malların müxtəlif istehsal proseslərində olması və yenidən ixrac edilməsi kimi fəaliyyətlər göstərən zonalardan, daha çox ticarət və sənaye fəaliy-yətlərinin üstünlük təşkil etdiyi zonalaradək genişmiqyaslı bir yol keçmişdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə azad iqtisadi zonaların çoxu ilkin olaraq ticarətə üstünlük vermişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə sənaye məqsədli AİZ-lərə meyil getdikcə artmaqdadır.

İkinci kriteriya zonanın fəaliyyətlərinin daxili bazara və ya ixra-cata meyilli olduğunu müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır.

AİZ-ləri yuxarıda göstərilən kriterilərə əsaslanaraq iki əsas qrupa bölmək olar:

1. Azad iqtisadi zonaları;
2. Azad istehsal zonaları.

Sürətlə artmaqda olan digər xüsusiyyətləri də nəzərə alınmaqla aşağıdakı yeni qrupları da göstərmək olar:

3. Azad banklar zonası;
4. Sığortaçılıq zonası;
5. Gömrüksüz satış mağazaları;

6. Azad hava limanları.

15.1. Azad ticarət zonaları.

1. Azad ticarət zonası - ölkədə xarici ticarətdə tətbiq olunan qanun və qadağaların qismən və ya tamamilə dondurulmuş, xarici ticarət baxımından sərbəst hala gətirilmiş bir sahədir. Azad ticarət zonası, əksər hallarda beynəlxalq ticarət yolları üzərində (əsasən bir liman və ya aeroportda və ya yaxınlığında) yaradılır və ölkənin digər ərazilərindən iqtisadi cəhətdən ayrılaraq, nəzarət altında fəaliyyət göstərir. Bəzi ölkələrdə azad ticarət zonalarını «Azad zonalar» kimi də adlandırırırlar. ABŞ-da isə azad ticarət zonaları «Xarici ticarət zonası» şəklində ifadə olunur.

Azad ticarət zonaları idxalata və ya ixracata meyilli olaraq fəaliyyət göstərir. Ona görə də bu zonalara gətirilən mallar üçün gömrük rüsumu ödənilmir, daha dəqiq desək, malların zonaya idxalı və zona-dan digər ölkələrə ixracı gömrük vergisindən azad olunur.

Azad liman termini də sərbəst ticarət zonaları ilə eyni izahə məlikdir. Çünki sərbəst liman adlandırılan azad zonaların quruluş məqsədləri, funksiyaları, qanunauyğunluqları sərbəst ticarət zonalarından fərqli deyildir. Azad limanların fəaliyyəti də azad ticarət zonaların-dakılarla eynidir. Yəni orada sənaye fəaliyyətinə icazə verilmir.

Azad ticarət zonalarının fəaliyyəti əsasən ölkənin tranzit ticarətini inkişaf etdirməyə, idxalat və ixracatını asanlaşdırmağa yönəlmişdir.

Azad ticarət zonasının fəaliyyət məqsədi xarici ticarətdir. Malların dastalanması, mühafizə edilməsi, üzünməsi, sargılama, çeşidləmə, markalama, saflaşdırma, tranzit ticarət və reeksport kimi ticarət fəaliyyətlərinin

hayata keçirildiyi bu növ azad ticarat zonalarında mallar ölkəyə daxil olmadıqda həmin ölkənin gömrük və xarici ticarətinə əsaslanan qanunların təsir dairəsindən tam və ya qismən xaricdə qalırlar.

Azad ticarat zonasının başlıca fəaliyyəti ərazisində olduğu ölkənin xarici ticarətini tranzit ticarəti və reeksport işləmələri ilə asanlaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir.

Tranzit ticarəti tranzit anlayışına bağlıdır. «Tranzit» anlayışı əşyanın bir ölkədən digər ölkəyə hər hansı vergi və rüsum ödəmədən keçirilməsi və ya ölkənin bir yerindən digər yerinə daşınması, göndərilməsi şəklində qəbul olunur.

Başqa bir izahə görə, «tranzit» xaricdən gələrək dövlətin daxilindən başqa bir dövlətə gedən malların idxalat vergisi ödəmədən keçirilməsidir. Əsasən bu mallar ölkə ərazisində qısa zaman ərzində keçirilir.

Beləliklə, tranzit - bir mala aid gömrük vergiləri və qadağaları tətbiq olunmamaqla ölkəyə quru və ya dəniz yolu ilə gətirilir, bu ölkənin daxilindən keçərək yenə başqa quru və su yolu ilə təkrar ölkə xaricindən üçüncü ölkəyə aparılmasıdır. Ölkənin sərhədləri xaricində başlayan və sərhədləri xaricində bitən daşınmanın bir qismi bu ölkə üzərindən keçərək başa çatırsa, bu daşınma tranzit daşınma, bu daşınmanın keçdiyi trayektoriya isə tranzit yolu adlanır.

Çoxşəxəli və genişmənalı olan tranzit ticarətinin gömrük rejimlərindən törəmiş bir proses olduğunu və tranzit ticarətinin, eyni zamanda, xarici ticarət fəaliyyətinin bir forması olduğunu göstərmək olar. Bu səbəbdən tranzit ticarətini əvvəl gömrük rejimləri baxımından, sonra da xarici ticarət baxımından izah etmək olar.

Gömrük rejimi «gömrük nəzarəti»nə tabe əşyanın gömrük qanunlarına uyğun olaraq tabe tutulduğu yoxlamalardır. Gömrük nəzarətinə tabe əşya, gömrük sərhəddindən etibarən gömrük qanunları çərçivəsində müxtəlif yoxlamalara məruz qalır. Ancaq əsas gömrük rejiminin köməkçi xüsusi rejimləri vardır. Bu cür rejimlərdə bəzi malların ölkəyə giriş və çıxışları üçün

daha dəqiq qanunlar tətbiq olunur. Gömrük rejimi çərçivəsindəki yoxlamaları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1) Giriş rejimi; 2) Çıxış rejimi; 3) Sərhəd rejimi; 4) Xüsusi gömrük rejimi; 5) Tranzit rejimi; 6) Axtarma rejimi; 7) Saxlama rejimi.

Xarici ticarət baxımından tranzit ticarəti tranzit yükdaşıma ilə əlaqədar yaranan bir xarici ticarət növüdür. Bu növ fəaliyyətlər normal idxal və ixrac formasında xarici ticarət fəaliyyətindən kə-narda qalır və xarici ticarət fəaliyyətinin xüsusi növləri sayılır.

Tranzit ticarətin ədəbiyyatda bir neçə növü göstərilir. Bunlar-dan: 1) reeksport; 2) sərhəd ticarəti və s. göstərmək olar.

Reeksport ölkəyə idxal edilən malın başqa bir üçüncü ölkəyə ix-rac edilməsidir.

Reeksport əsasən müxtəlif səbəblərə görə siyasi və iqtisadi əla-qələri kəsilmiş ölkələr arasındakı ticarətin üçüncü bir ölkə tərəfindən yerinə yetirilməsi şəklində də həyata keçirilir. Reeksport fəaliyyətində vasitəçi ölkə ixracatçı ölkənin malını idxal edərək markasını dəyişir və əsas idxalçı ölkəyə göndərir. Reeksportu həyata keçirən ölkənin bu işdən gəliri isə idxal edilmiş malların qiymətləri ilə ixrac olunacaq mallar arasındakı qiymət fərqidir.

Tranzit ticarət fəaliyyəti azad iqtisadi zona olmadan da həyata keçirilə bilər, lakin azad iqtisadi zona olmadan tranzit ticarəti fəa-liyyətlərinin effektivliyi aşağı olur, çünki azad iqtisadi zonalar tranzit fəaliyyətlərinə geniş miqyasda sadəlik, zəmanət verir.

Azad ticarət zonalarında gömrük vergisinin aşağı olması və ya tamam olmaması və zona daxilində bütün bürokratik maneələrin aşağı səviyyəyə endirilməsi, tranzit ticarəti fəaliyyətlərinin asanlaşdırılması və sürətləndirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə reeksport fəaliyyəti baxımından azad ticarət zonasının gömrük xaricində olması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azad ticarət zonalarında tranzit ticarəti fəaliyyətindən əldə edilən səmərənin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:

- liman xidmətləri üçün alınan gəlirlər;
- nəqliyyat yolları üçün alınan gəlirlər;
- maşınlara texniki baxış və təmirindən əldə edilən gəlirlər;
- iş adamlarına göstərilən xidmətlərdən əldə edilən gəlirlər;
- yerli nəqliyyat sahiblərinə əlavə iş yerlərinin yaranması;
- valyuta gəliri.

Ölkədən keçən bütün xarici nəqliyyat növlərindən əldə edilən gəlirlər ancaq valyuta ilə ödənilir.

Tranzit ticarətin tətbiqi, azad ticarət zonası reallıqları ilə birləş-dirildiyi təqdirdə tranzit ticarətin yuxarıda göstərdiyimiz gəlirlərinə aşağıdakıları da əlavə etmək olar:

- malların anbarlarda saxlanılmasından əldə edilən gəlirlər;
- reeksport fəaliyyətindən əldə edilən valyuta gəlirləri;
- idxal edilən malların işlənməsindən əldə edilən əlavə dəyər;
- idxal edilən malların zonada çeşidli istehsala təbə olması;
- əhalinin məşğulluğunun təmin olunması.

Azad ticarət zonalarının əhəmiyyətli fəaliyyət istiqamətlərindən biri və xüsusilə tranzit ticarətinin tamamlayıcısı anbarlama fəaliyyəti-dir. Çünki yenidən ixrac edilmək məqsədi ilə azad zonaya gətirilən malların, adətən anbarlarda bir müddət qorunması ehtiyacı ortaya çıxır.

Azad ticarət zonasına gətirilən malların zonada olduqları vaxt müddətində paketləmə, dəstləmə, üzləmə, çeşidləmə, təmizləmə, qu-rutma kimi müxtəlif proseslərə məruz qalmaları mümkündür.

Yuxarıda göstərilən fəaliyyət növlərindən əlavə azad ticarət zonaları ölkənin idxal və ixracını asanlaşdıran bir vasitəçi rolunu oynayır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkədə azad ticarət zonası yaradı-larsa, idxalda aşağıdakı üstünlükləri əldə etmək mümkün olur:

- ehtiyac duyulan idxal malları daha avvalcadan azad zonaya ga-tirilib saxlanıldığı taqdirdə, sifariş veriləsi ilə malın alda edilməsi arasındakı vaxt itkisi aradan qaldırılmış olur və talab olunan mal ta-min edilir. Mallar zonada idxalatçılar tərəfindən saxlana biləcəyi kimi, rəqəbat üstünlüyünü saxlamaq istəyən ixracatı şirkətlərlə də zonaya gətirilərək saxlana bilər;

- zonada saxlanan malların talab olduqca kiçik partiyalarla id-xaledilmə imkanı, ixracatçıların il ərzində ixrac etdikləri malların gömrük haqqını bir dəfədə ödəmələrinin vacibliyini ortadan qaldırır. Bu da ölkə firmalarının istehsal xərclərini azaldan bir rol oynayır;

- talab duyulan malın idxalının nisbətən qısa vaxtda baş ver-məsi, asanlıq və zəmanət yerli şirkətlərə istehsal qərarlarının qəbul olunmasında rahatlıq yaradır və optimal variantın seçilməsinə kö-məklik edir;

- azad ticarət zonasından idxal edicilərək məhsulların talabatına uyğunluğu baxımından çeşidlənməsi mümkündür. Beləliklə, qarışıq halda olan və ya talabata uyğun olmayan malların idxal edildikdən sonra təkrar geri göndərilməsi nəticəsində əmələ gələn vaxt itkisi, hüquqi tələblər və xərclərin aradan qaldırılması, malın seçilərək, bə-yənilərək alınması mümkün olacaqdır.

Azad ticarət zonaları vasitəsilə ixracatı asanlaşdıran məqamlar da var. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- azad ticarət zonası qurmaqla istehsalı müəyyən miqdarda idxal edilmiş yarımfabrikat quran yerli şirkətlər yuxarıda göstərilən şə-bəblərə görə istehsal xərclərini azalda biləcəklər;

- ölkənin başqa ərazilərindən azad zonaya mal gətirilməsi ixra-cat sayıldığı üçün ölkə ixracatçı kimi əvvəl bütün ixracat formalarını tamamlayaraq malını zonaya göndərir və burada saxlayır. Lazım olduqca malını idxalçı ölkəyə göndərir. Bu vəziyyət ixracatçıya malını reallaşdırmaqda vaxt, qərant və daha yaxşı rəqəbat imkanları yaradır;

- ixrac edilmək üçün zonaya gətirilən mallar burada olduqları vaxt ərzində istehlakçının tələblərinə görə müxtəlif proseslərdən keçə bilər. Xüsusilə ixrac

ediləcək malın dastalanması və bazara hazırlanması zonada görülsə bu işlər üçün nazarda tutulan gömrük ödəmələri güzəşt edildiyindən xərclərin səviyyəsi qismən aşağı olur. Ayrıca bu şəkildə bəzi çatışmayan cəhətlərə görə ixrac edilməyən mallar, zonada qaldığına görə ixrac şansı da qalacaqdır;

- azad ticarət zonası daxilində fəaliyyət göstərən şirkətlərin zonanın yerləşdiyi ölkədən satın alacağı mal və xidmətlər həmin ölkənin ixracatını və valyuta gəlirlərini artıracaq bir rol oynayacaqdır.

Bütün bunlar azad ticarət zonasının ölkənin idxal və ixracatının inkişafı məqsədini güddüyünü göstərən əsas xüsusiyyətlərdir.

Müasir dövrdə dünyanın bir çox ölkəsində azad ticarət zonaları müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərir. Bunlardan Braziliyada - Manaus; Dubayda - Yebel Əli; Filippində - Mariveks; Hollandiyada - Oran Yestad və Quracao; Hindistanda - Kandla; Yamaykada - Kinqstna; Kolumbiyada - Barahqulla; Meksikada - Salina, Topovampo; İsveçdə - Stokkolv, Malmö, Qetənburq; Misirdə Süveys kanalının Ağ-dəniz çıxışında yerləşən Port-Said; Yuqoslaviyada - Belqrad; Türkiyədə - Marsin, Antalya, İzmir, Adan-Yumurtalıq, İstanbul-Atatürk hava limanı; İtaliyada - Triest, Neapol, Messina və s. göstərmək olar.

15.2. Azad bank-sığorta zonaları.

Azad bank – sığorta zonası. Bu zonalar ölkənin maliyyə təminatında, eləcə də ölkədə olan artıq maliyyə vəsaitlərinin səfərbərliyə alınması və xaricdə istifadəsində mühüm rol oynayır. Bu banklar bir qayda olaraq ərazisində olduğu ölkənin bank sistemində tətbiq olunan hər növ qanunların təsirindən, təşkilatların nəzarətindən kənarda fəaliyyət göstərirlər.

Azad bank zonaları dedikdə, ölkə xaricindən əldə edilən maliyyə fondlarının yenə də ölkə xaricində işlədilməsi məqsədilə yaradılan və ölkənin bank sektoru üçün hazırlanmış hər cür qanun və təşkilatların nəzarətindən kənarda qalan banklar nəzərdə tutulur.

Bu regionlarda sərmayə qoyuluşu nəzarəti; valyuta nəzarəti yoxdur və ya aşağı nisbətdədir. Bank fəaliyyəti üçün alınan vergi və xərclər tamamilə götürülmüşdür. Azad bank zonasında və ya kənar bankların funksiyasının həyata keçirilməsi üçün başlıca şərt valyuta-larla kapital yığa bilən xarici bankların regiona cəlb edilməsidir.

Azad bank zonaları, ümumiyyətlə, dünya pul bazarından kapital yığmaqda çətinlik çəkmirlər. Çünki faiz hədlərinin tətbiqi əsas stimullaşdırıcı vasitədir.

Adatan azad banklar azad iqtisadi zonalarda daha çox yaradılır. Lakin azad bankların olması üçün xüsusi bir azad iqtisadi zonanın yaradılmasına ehtiyac olmaya da bilər.

Nyu-Yorkda, Brüsseldə və ya azad iqtisadi zona olmayan digər yerlərdə də belə bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi fikrimizə sübutdur.

İlk dəfə azad iqtisadi zonalar keçmişdəki sərbəst şəhərlərin öz funksiyalarını müəyyən zaman ərzində dəyişməsi yolu ilə yaranmışdır.

Sərbəst şəhərlər, mövcud şəhərin tam həddləri daxilində siyasi baxımdan qismən və ya tamamilə müstəqil, xarici sahibkarların yerləşməsinə icazə verilmiş, əsasən gəmi ticarəti və nəqliyyatın geniş olduğu bir ticarət bölgəsi kimi formalaşır.

Azad sahibkarlıq zonaları - sərhədləndirilmiş bir yerdir. Mütləq sərhədləri daxilində, ərazisində olduğu ölkənin faktiki olaraq tədric olunan bir hissəsidir. Bu zonalar ölkənin xarici ticarət həcmi artırmaq, idxalı asanlaşdırmaq, xarici sərmayəni ölkəyə cəlb etmək və nəticədə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını sürətləndirmək məqsədilə yaradılır.

Azad iqtisadi zonalar - xarici investorlara vergisiz əvəzlilik və xammal idxalına, kapital və gəlirlərin ölkədən maneəsiz çıxarılmasına zəmanət verilən, zonada istehsal edilmiş məhsulu və yarımfabrikat malların ixracında gömrük güzəştləri, istehsal binaları tikmək və istifadə etmək üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan zonlardır.

Malumdur ki, azad istehsal zonası üçün müayyan edilən gömrük güzəştləri və digər müxtəlif şəraitlər azad ticarət zonaları üçün də tətbiq oluna bilər. Bu səbəbdən azad istehsal zonalarının müəyyənləşdirilməsində bütövlükdə ixrac meyilləri istehsal amilləri ön plana çıxarılır.

Azad iqtisadi zonasını azad ticarət zonasından ayıran əsas cəhət fəaliyyətin növü və məqsədidir. Burada əsas məqsəd ticarət olduğu halda, ikincisində əsas məqsəd sənaye məhsulu istehsalıdır.

Azad istehsal zonaları, əsasən ixrac istiqamətli inkişaf siyasəti aparan ölkələrdə, dünya bazarında fəaliyyətə meyilli şirkətləri, bütövlükdə ixrac yönü istehsal məşğul olmaları üçün cəlb etmək məqsədilə qurulur.

Azad istehsal zonaları ölkənin gömrük sahəsindən xüsusi məqsədlərlə ayrılmış zonlardır və əsasən beynəlxalq dəniz və ya hava limanı yaxınlığında qurulur. Bu kimi zonalarda istehsal olunan malların yerli ölkə bazarlarına girişi əsasən qadağan edilir.

Zonadakı bu müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsinin əsasında yerli ölkənin ixrac meyilli sənayeləşməsinin və ya sürətləndirilməsi məqsədi dayanır.

Yerli ölkənin zonaya cəlb ediləcək xarici sərmayə qoyuluşlarının alacağı səmərə aşağıdakılardan ibarətdir:

- valyuta gəliri əldə etmək;
- yeni məşğulluq imkanları yaratmaq;
- azad iqtisadi zonada sənaye quruluşları və ölkə iqtisadiyyatı arasında əlaqə yaratmaq;
- xarici sərmayə və müttəfiq texnologiyaların tətbiqi.

Azad istehsal zonalarında kapital qoymuş şirkətlər yerli və ya xarici ola bilərlər. Lakin təcrübədə investor şirkətlərin böyük qismi-nin xarici olduğu görünür. Bu xarici şirkətlər əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki ucuz xammal və iş qüvvəsini istifadə edərək dünya bazarına çıxarılacaq məhsul istehsal etmək məqsədini güdən iri şirkətlərin filiallarıdır. Bu şirkətlər aşağı

gömrük xərcləri və buna əlavə olaraq görülən digər güzəştli tədbirlərdən bəhrələnərək istehsal pro-seslərinin çox əmək sərfinə ehtiyac duyulan mərhələsini azad istehsal zonalarında həyata keçirirlər. Montaj tipli fəaliyyətlər və sahə sənaye işləri zonalarda yerləşən sənayenin əsasını təşkil edir.

İnkişaf etmiş ölkədə yerləşən əsas şirkət istehsal üçün gərəkli xammal və yarımfabrikatları zonadakı filiallara göndərir. Zonada istehsal edilən məhsul əsas şirkətə ixrac edilir, ya da digər montaj işlə-rinin həyata keçirilməsi, məhsulun tam istehsalı və ya realizə olun-ması üçün üçüncü bir ölkəyə ixrac edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında rəqabətə dözə biləcək məhsul istehsal edən şirkətlər sərmayələrini sadəcə azad istehsal zo-nalarına qoymurlar. Bu şirkətlər bəzi ədəbiyyatda «dünya bazarı fab-riki» adlandırılmışdır.

«Dünya bazarı fabriki» azad istehsal zonası daxilində və ya xa-ricində mövcud ucuz əməyi dəyərləndirərək dünya bazarına meyilli məhsul istehsal edən birliklər şəklində tanınırlar.

Azad istehsal zonalarında formalaşmış sənaye fəaliyyəti bir neçə sənaye sahəsi üzrə ixtisaslaşdırılmışdır. Bunların arasında yüngül və elektronika sənaye sahələri əsas yer tutur.

15.3. Müasir Gərəitdə Azərbaycanada AĞZ-in yaradılmasının zəruriliyi.

Malumdur ki, iqtisadi obyektlərin fəaliyyətinin samaraliliyinin müayyan edilmasında bir deyil, bir neçə göstəricidən istifadə olunur. Azad iqtisadi zonanın təsərrüfat fəaliyyəti üçün bu göstəricilərin müayyan edilmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Məqsədin çoxcahatli-liyi və onlara nail olmağın

çoxvariantlılığı talab edir ki, AİZ yaradıl-ması və faaliyyətinin samaraliliyinin müəyyən edilməsi zamanı, əsas metodoloji vasitə, yaxınlaşma kimi, alternativ variantların əvvəldən müəyyən edilmiş layihələrinin müqayisəli təhlili gətirülsün. AİZ yaradılması variantlarından nisbətən məntiqi və qəbul edilməsi mümkün olan layihələr aşağıda göstərilən üstün keyfiyyətlərə malikdir:

- AİZ-in ərazinin əsasən öz imkanları bazasında yaradılması;
- xarici kapitalın cəlb edilməsi və zonada idxalı avazədəci isteh-salın inkişafı;
- barter-mübadilə əlaqələrinin genişləndirilməsi.

Alternativ variantın təmin edilməsi üçün AİZ-in iqtisadi samaraliliyinin əsaslandırılması aşağıdakı üç mərhələyə bölünür:

1. Xarici kapitalın cəlb edilməməsi şərti ilə, zona qarşısında qoyulmuş iqtisadi inkişaf tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi samaraliliyinin müəyyən edilməsi (baza variantı);

2. Azad iqtisadi zona qarşısında qoyulmuş iqtisadi inkişaf tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin, birgə sahibkarlıq vasitəsilə xarici sər-mayədarların cəlb olunması ilə samaraliliyinin müəyyən edilməsi;

3. AİZ layihəsinin formalaşması beynəlxalq müsabiqə keçiril-dikdən sonra dəyişiklik və düzəlişlərə (korrektirovka) aid investorla-rın qarşılıqlı təklifləri nəzərə alınaraq həyata keçirilə bilər.

Azad iqtisadi zonada yaradıcılıq istehsalın ümumi səmərəliliyi-nin müəyyən edilməsi (bazar variantı). Göstərilən variantda AİZ-in iqtisadi səmərəlilik göstəricisi alınacaq iqtisadi nəticələrin zonanın yaradılmasına və formalaşmasına çəkilən xərclərin nisbəti kimi müəyyən edilir. Öz növbəsində əldə olunacaq effekt - bu göstəricilər arasındakı fərqdən ibarətdir. Birinci mərhələ hesablamalarda baza variantının şərtlərindən irəli gələn, əsasən xarici sərmayə qoyuluşun-dan istifadə olunmadığı halda zonanın inkişaf layihəsinin səmərəliliyi hesablanır və qiymətləndirilir. İkinci mərhələdə xarici investisiya

re-surslarının cəlb olunması ilə AİZ-in yaranması və inkişafının səmərəliliyi qiymətləndirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, zonanın səmərəliliyinin hesablanması istiqaməti müəyyənləşdirmə xarakteri daşıyır. Hesablamalarda res-publikaya xarici kapitalın cəlb olunmasının arzu olunan strukturu dəyişən olaraq götürülür. Lakin təcrübədə xarici investisiyanın strukturu və miqyası ilkin təkliflərdən kəskin fərqlənə bilər.

Hesablamalarda zonanın istehsal və sosial infrastrukturunun yaranmasının mərhələlərə ayrılması məqsədəuyğundur.

Azad iqtisadi zonanın yaradılmasının iqtisadi səmərəliliyinin hesablanması həm ayrılmış ərazinin təsərrüfatının tam istifadəsi ilə, həm də qeyd olunan layihənin ayrı-ayrı mərhələlərinin yerinə yetirilməsini xarakterizə edən qısa mərhələlərlə aparıla bilər.

Azad iqtisadi zonanın yaradılmasının xalq təsərrüfatı səmərəliliyi zonanın yaradılmasından alınacaq səmərə və regional, yaxud sahə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq onun yaranmasında xalq təsərrüfatı xərclərinin cəminin nisbəti ilə xarakterizə edilir.

Ümumi səmərəliliyin miqdarı iqtisadi nəticələrin artımının (D), çəkilən xərclərə (Z) olan nisbəti ilə müəyyən olunur və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$G=D/Z \quad (8.1)$$

Alınan səmərəlilik göstəriciləri AİZ-in yerləşdiyi çərçivədə bütövlükdə xalq təsərrüfatı və yaxud iqtisadi rayon üzrə alternativ göstəricilərlə müqayisə edilə bilər.

Zona yaranmasına çəkilən xərclər və nəticələr (Pp) ayrı-ayrı layihələr üzrə müəyyən olunur. Həmin layihələr əsasında Azad iqtisadi zonanın strukturu formalaşır. Bu tip layihələrə keyfiyyətə həm istehsalla bağlı layihələr, həm də sosial infrastrukturun yaranması layihələri aid edilir. Təhlil olunan hər bir layihə üzrə xərclər nəzərdə tutulan yararlı samaranın həcmi ilə ərsəyə

planlaşdırılmış gücə nail olunması üçün gətirilmiş xərclər kimi qiymətləndirilir:

$$P_p = S = E_n \cdot K \quad (8.2)$$

Burada, P_p - Azad iqtisadi zonanın yaradılması üçün çəkilən xərclər;

S - cari xərclər (müasirlik);

E_n - çəkilən cari və vahid müddətli xərclərin gətirilmə əmsəlidir. D_k - normativ səmərəliliyi səviyyəsində qəbul edilə bilər.

K - AİZ-in yaranmasına kapital qoyuluşunu ifadə edir.

Kapital qoyuluşlarında isə AİZ-in əsas sənaye obyektlərinin tikilməsinə qoyuluşlardan başqa aşağıdakı xərclər nəzərə alınmalıdır:

a) istehsal infrastrukturunun; b) sosial infrastrukturunun; c) sənaye-kommunal müəssisələrinin; ç) tikinti sənaye müəssisələrinin yaradılmasına və inkişafına; d) respublika meşə fondunun torpaqlarının və digər yararlarının istifadəsinin konsepsiya edilməsinə; e) şəhər və kənd təsərrüfatı torpaqlarının istifadəsinin kompensasiyasına; ə) təbiəti mühafizə tədbirlərinə əsaslı kapital qoyuluşlarına; f) kurort potensialının istifadə edilməsinə; i) rayonda tarixi tikililərin bərpa və saxlanılmasına.

Sosial və istehsal sahələrində infrastruktur xərcləri, bu sahələrdə qəbul edilmiş normativlər əsasında, bu normativlər olmadıqda isə hesablama göstəriciləri əsasında müəyyən edilir.

Kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin müəyyən edilməsi bu sahə üzrə kapital qoyuluşlarında nəzərə alınan birbaşa xərclərlə yanaşı əlavə xərclər də hesablanır. Əlavə kapital qoyuluşu nəzərə alınmaqla variantların təhlili zamanı xammal, yanacaq, materiallar, cari material və enerji xərcləri, onların mayadəyəri və ya topdansatış qiymətləri ilə müəyyən edilir.

Zonada reallaşdırılan müxtəlif layihələr, istifadə edilən texnologiya və digər elmi-texniki, tikinti və yerləşdirmə qərarları ilə fərqlənə bilər. Bu halda

hər hansı bir layihə üzrə daha optimal qərarın seçilməsi çəkilmiş xərclərin təhlili əsasında həyata keçirilir.

Xalq təsərrüfatı samaraliliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar zonanın iqtisadi əsaslandırılması zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- dövlət büdcəsi samaraliliyi Gb
- zonadaxili təsərrüfat samaraliliyi Gv/z
- ayrı-ayrı istehsalın yaradılması samaraliliyi Gp
- AİZ-in valyuta özünüməliyyələşdirilməsi.

- dövlət büdcəsi samaraliliyi AİZ yaradılmasına çəkilən dövlət büdcəsi xərcləri və zonada yerləşən xarici və yerli müəssisələrin vergi və ayırmalar şəklində hesablanmış büdcəyə daxil olmalarına nisbəti ilə xarakterizə edilir.

Büdcə effekti əsasən aşağıdakılar hesabına formalaşır:

- AİZ-da işləyən müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergilər (Npu) və respublikadan çıxarılan mənfəətdən vergilər (Npv), eləcə də gömrük rüsumları;

- respublika Dövlət Bankı və xarici iqtisadi bankların kreditləri üçün ödəmələr növündə daxil olmalar (Pkrb);

- zonada yerləşən müəssisələrin işçilərinin gəlirlərindən alınan vergilər - N(dr).

AİZ-in yaradılması və fəaliyyət göstərməsinin müxtəlif variantlarının iqtisadi səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- hər bir mümkün variantlar üçün yuxarıda göstərilən zəruri xüsusiyyətlər müəyyən edilir;

- ilkin hazırlıq məlumatları əsasında AİZ yaradılmasına çəkilən xərclərin səmərəlilik göstəriciləri hesablanır;

- əgər respublika tərəfi üçün xalq təsərrüfatı xərclərinin səmərəliliyi təmin olunursa, AİZ miqyası və sahə strukturunun alternativ variantlarının axtarılması və ya zona formalaşması üçün iqtisadi şərtləri elə dəyişmək lazımdır ki, xərclərin arzu olunan səmərəlilik səviyyəsi təmin edilsin.

Zona layihəsinin işlənməsi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması, zonada xarici kapitalın fəaliyyət göstərməsi şərtlərinin və eksperimentlərinin keçirilməsindən sonra zonada təsərrüfat fəaliyyəti üçün xarici iştirakçıların cəlb olunması mərhələsi başlayır. Bu cür cəlb etmə müsabiqə əsasında həyata keçirilir.

15.4. Azad iqtisadi zonaların ölkə iqtisadiyyatına təsiri

Azərbaycan iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin formalaşması istiqamətində baş verən müəttəqqi meyillər və iqtisadi potensialın perspektiv səmərəli inkişaf mənafeyi onun ərazisində azad iqtisadi zonaların yaradılmasını zəruriləşdirir.

Azad iqtisadi zonaların yaranması və səmərəli fəaliyyəti makroiqtisadi problemlərlə yanaşı respublikadaxili region və təsərrüfat sahələrinin təbii, əmək, maliyyə, elmi-texniki potensialının səmərəli həllini də nəzərdə tutur. Respublika regionlarının coğrafi-nəqliyyat inkişafı, zəngin təbii xammal ehtiyatları, təbii iqlim şəraiti, əmək ehtiyatları, sənaye müəssisələri və onların infrastrukturunu, iqtisadi islahatların qanunvericilik bazasının inkişafı, idxal və ixrac strukturu, intellektual idarəetmə təcrübəsi azad iqtisadi zonaların yaranmasının ilkin şərtləridir. Respublikada sahibkarlıq inkişaf etdikcə, dünya beynəlxalq təşkilatlarının respublikaya kapital investisiya qoyuluşu artdıqca regionların azad iqtisadi zona kimi fəaliyyət göstərməsi imkanları artır.

Respublikadaxili iqtisadi və sosial imkanların aşağıda aparılacaq təhlili həmin regionların azad iqtisadi zona kimi fəaliyyət göstərməsini əsaslandırır. Regionların iqtisadiyyatının hazırkı böhranlı vəziyyəti birinci növbədə bu rayonlara xarici maddi, texniki, maliyyə imkanlarının cəlb edilməsi zərurətini doğurur.

AĞZ yaranması baxımından perspektivli hesab olunan iqtisadi rayonların respublika iqtisadiyyatında mövqeyi (yekuna görə)

iqtisadi rayonlar	1995		Sənaye istehsal heyəti		Umumi sənaye məhsulu	
	ərazi si	əhali si	1995	2000	1995	2000
Abşeron	8,2	30,9	67,4	58,5	61,8	69,3
Gəncə-Qazax	16,5	17,0	13,9	13,0	15,8	8,7
Şaki-Zaqatala	12,2	8,4	5,6	5,7	6,2	4,9
Quba-Xaçmaz	10,1	7,3	5,2	3,9	3,7	3,1
Lənkəran-Astara	9,0	11,6	4,7	4,5	5,9	3,8
Naxçıvan MR	8,3	7,4	4,6	4,4	4,0	2,6

Cədvəldən çıxan ilkin nəticə ondan ibarətdir ki, AİZ yaranması baxımından perspektivli hesab olunan regionlar xeyli istehsal potensialına malikdir, ərazi, əhali, sənaye istehsalında respublikada nazara-çarpacaq yer tuta bilirlər.

İkinci nəticə ondan ibarətdir ki, Abşeron müstəsna olmaqla, qalan rayonlarda böhran dərinidir və onların sənaye məhsulu istehsalında xüsusi çəkisi böhranın başladığı avvalki beş il ərzində 23,6%-dən 13,1%-ə enmişdir. Sonrakı illərdə də bu proses davam etmişdir. Əksinə, Abşeron rayonunun xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 59,8%-dən 1997-ci ildə 68,4%-ə, o cümlədən Bakı

şəhəri 61%-ə qalxmışdır. AİZ baxımından perspektivli hesab olunan regionların əsas sənaye şəhər-lərində dövlət sənaye müəssisələrində sənaye məhsulu istehsalı kəskin sürətdə artmışdır. 1993-cü ilə nisbətən 2000-ci ildə bu müəssisələr sənaye məhsulu istehsalının həcmi Şaki şəhərində 20%, Sumqayıtda 16%, Gəncədə 7%, Lənkəranda 5% təşkil etmişdir. Əsas sənaye sahə-lərində istehsalın darin böhranını aradan qaldırmaq və sabitləşdirmək üçün xarici investisiya, elmi-texniki potensialdan, kadrlardan, texnologiyalardan, həmin regionların yerli istehsal şəraiti və imkanla-rında AİZ yaradılması formalarında istifadə edilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Abşeron iqtisadi rayonuna Bakı şəhəri və onun rayonları, Abşeron və Xızı rayonlarının ərazisi daxildir. Abşeron iqtisadi rayonu iqtisadi potensialına görə respublikanın ən inkişaf etmiş rayonu sayılır. Ərazisi 5,9 min kv.m., əhalisi 2,3 milyon nəfərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyəti illərində respublikanın digər iqtisadi rayon-larında sənaye daha sürətlə inkişaf etmiş olsa da bu rayonun xüsusi çəkisi çox yüksək olaraq qalırdı. 1992-ci ildə Azərbaycanda istehsal olunan sənaye məhsulunun 59,7%-i, mənfəətin 70%-dən çoxu, əsas istehsal fondlarının 64%-i, əhalinin 28,9%-i Azərbaycan ərazisinin cəmi 6,9%-ni əhatə edən Abşeron iqtisadi rayonunun payına düşürdü. 1997-ci ilin məlumatlarına görə şərikli müəssisələrin 93%-i, kiçik müəssisələrin 73%-dən çoxu bu rayonun payına düşür. Beləliklə, Abşeron rayonunda bazar strukturalı təsərrüfat sahələri başqa rayonlarda olduğuna nisbətən daha sürətlə inkişaf edir.

Respublikanın milli gəlirinin əsasını təşkil edən neft-qazçıxarma sənayesi ilə yanaşı, neft emalı, neft kimyası, kimya, maşınqayırma, energetika, qara və əlvan metallurgiya, yeyinti və yüngül sənayenin əsas sahələri bu rayonun iqtisadi potensialına daxildir.

Rayon sənayesi çox zəngin təbii ehtiyatlardan, neft, qaz, yodlu-bromlu su ehtiyatlarından intensiv istifadə edilməsi, qeyri-filiz ya-taqlarının (tikinti daşı,

əhəng, kvars qumları, gil və s.) istismarı, həm-çinin çoxsahəli kənd təsərrüfatının xammalı əsasında inkişaf etmişdir.

Nef-qazla çox zəngin olan ərəzi dünya şöhrəti qazanmışdır. Dəniz neftinin çıxarılması bu zənginliyi bir daha artırmışdır. Neft çıxarılması uzun bir tarixə malik olmaqla, Abşeronun əsas sərvəti sayılır. Hazırda neft çıxarılması qurudan dənizə irəliləyərək Qərbi ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasında əsas rol oynayır.

Respublika maşınqayırma müəssisələrinin üçdə ikisindən çoxu Abşeron rayonunda yerləşir. Maşınqayırma sənayesinin əsas hissəsi neft maşınqayırma sahəsi sayılır ki, belə müəssisələrin 14-ü bu rayon-dadır. Bunlardan Səttarxan adına zavod, Keşlə, Binəqədi, Suraxanı zavodları, dərinlik nasosları, rotor, yellənmə dəzgahları, quyularda ölçmə və turşu ilə yuma əməliyyatları aparan qurğular və s. buraxılır. Dərin dəniz özülləri zavodu açıq dənizdə dərin yerlərdə neft çıxarmaq üçün platformalar hazırlayır.

Abşeron iqtisadi rayonunda son illərdə güclü elektrotexnika, radiotexnika sənayesi yaradılmışdır. Bakı məişət kondisionerləri zavodu, soyuducular və s. belə çoxlu müəssisələr yaradılmışdır.

Abşeron iqtisadi rayonunun strukturunda kimya və neft kimyası mühüm yer tutur. Sumqayıt kimya sənayesi birliyi zavodları, Bakı sintetik spirt və kauçuk, plastik kütlələr, sintetik qətranlar, su-perfosfor gübrələri, bitkiləri, kimyəvi mühafizə vasitələri, kimyəvi yuyucu tozlar, avtomobil şinləri, yod, brom və s. istehsal olunur. Belə məhsulların bir hissəsi yarımfabrikat halında başqa ölkələrə emal üçün aparılır. Son dövrdə bunlardan bir hissəsinin buraxılışı dayan-dırılıb.

Burada qara və əlvan metallurgiya sahəsi də inkişaf etmişdir. Sumqayıt boru prokatı, alüminium, Bakı poladərilmə, ovuntu metallurjiyası, polad məftillər istehsalı zavodları fəaliyyət göstərir.

Abşeron iqtisadi rayonunda tikinti materialları istehsalı ilə 60-a yaxın müəssisə və təşkilat məşğul olur. Hesablamalara görə respublika tikinti

materialları sənayesinin ümumi məhsulunun 70%-dən çoxu bu müəssisələrdə istehsal olunur. Həmin müəssisələr zəngin mineral xammal ehtiyatlarından istifadə edərək divar materialları, də-mir-beton məmulatı, sement, asbest-sement borular, tikinti gipsi, li-neliyum, pəncərə şüşəsi, gipsdən arakəsmələr, şifer və s. istehsal edirlər.

Tikintidə metal sərfini azaldan, tikintinin maya dəyərini aşağı salmağa imkan verən mütərəqqi materiallar və məmulatlar istehsalını inkişaf etdirmək nəzərdə tutulur.

Sənayenin yuxarıda göstərilən ixtisaslaşmış sahələri ilə yanaşı, rayonda elektronika, ağac emalı, yüngül sənaye, yeyinti sənaye sahə-ləri də inkişaf etmiş iqtisadi potensiala malikdir. Burada taxıl kombi-natları, ət-süd kombinatları, tütün kombinatları, şərab-pivə zavod-ları, marqarin, çörək-bulka zavodları, qənnadı, biskvit, makaron fab-riklərinin buraxdığı məhsullar respublika əhalisinin tələbatını ödə-məklə bəzi hallarda kənara satılır.

Abşeronun iqtisadiyyatını yüksəldən amillərdən biri də kənd tə-sərrüfatının südlük-ətlik istiqamətində inkişaf etdirilən heyvandarlıq sahəsidir. Əvvəllər inkişaf etdirilmiş quşçuluq, istixana tərəvəzçiliyi əhali tərəfindən güclü inkişaf etdirilən acı sahə tərəvəzçiliyi, kənd tə-sərrüfatının bir sıra başqa sahələri, zeytunçuluq, üzümçülük, ixtisas-laşmış zəfəran sovxozu, yeyinti sənayesinin Abşeron iqtisadi rayonu Gürcüstan, Şimali Qafqazla sıx əlaqə saxlayır və eləcə də respublika daxilindəki daşınma ehtiyaclarını ödəyir.

Dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Orta Asiya dövlətlərinə, Rusiyanın Avropa hissəsinə, Volqa çayı vasitəsilə yük və sərnişin daşınır. Xəzər dənizinin ən böyük limanı olan Bakı-Volqa-Don, Ağ dəniz - Baltik gəmiçilik kanalları vasitəsilə əlaqələrin dərinləşməsi və beynəlxalq su nəqliyyatına qoşulması imkanları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Abşeron rayonu inkişaf etmiş damiryolu, neft, qaz, su kəmərləri şəbəkəsinə malikdir. İqtisadi rayonun dünyanın bir çox ölkələri ilə, həmçinin

Respublikanın rayon və şəhərləri ilə sıx əlaqəsini təmin edən beynəlxalq əhəmiyyətli hava nəqliyyat sistemi vardır.

Abşeronun alverişli təbii iqlim şəraiti, müalicə əhəmiyyətli kurer-sağlamlıq sarətləri vardır. Xəzər dənizi sahilində əhalinin müalicəsi və istirahəti üçün sağlamlıq ocaqlarının geniş şəbəkəsi yaradılmışdır. Mərdəkan, Buzovna, Zaqulba, Bilgah və s. sağlamlıq və istirahət zonalarının böyük əhəmiyyəti vardır. Bütün bunlar Abşeronun ümumdünya əhəmiyyətli kurer zonasına çevrilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Xarici kapital qoyuluşu sürətlə artır. Onun həcmi 1995-ci ildəki 544 mln.ABŞ dollarına qarşı 1997-ci ildə 1568 mln. dollar olmuşdur. Əsasən Abşeron rayonunda yerləşən neft sənayesinə qoyulan xarici sarmaya 1995-ci ildə 784 mln. dollara çatmışdır. Kimya, maşınqayırma, sənaye sahələrində respublikanın xammal imkanlarını və tələbatını nəzərə almaqla yeni məhsullar istehsalı mənim-sənilməlidir. 1996-cı ilin axırındakı təkcə kimya sənayesində 25-dək yeni növ məhsul istehsalı mənim-sənilmişdir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq əhəmiyyətli hava, su, dəmiryolu və avtomobil yollarının qovşağında yerləşən Azərbaycan alverişli coğrafi-nəqliyyat mövqeyi ilə yanaşı, güclü istehsal və təbii-iqtisadi potensiala (zəngin mineral-xammal ehtiyatları, alverişli təbii-iqlim şəraiti, kifayət qədər amak ehtiyatları, məhsuldar torpaq sahələri, müalicə əhəmiyyətli kurerrekreditasiya sarətləri və s.), inkişaf etmiş texniki-iqtisadi bazaya və struktura, müasir elmi-texniki potensiala və kifayət qədər yüksək kədr ehtiyatlarına malikdir. Burada tam formalaşmış yanacaq-enerji kompleksi, çoxsahəli struktura malik neft-kimya, maşınqayırma, metallurgiya və tikinti kompleksi, onların normal fəaliyyətini və əhalinin tələbatını ödəyən istehsal müəssisələri, çoxsaylı və müxtəlif istiqamətli qabaqcıl elmi-tədqiqat və layihə insti-tutları, istehsal və sosial infrastruktur obyektləri və s. fəaliyyət göstərir. Vaxtilə qabaqcıl texnika və mütərəqqi texnologiyaya əsaslanan bu müəssisələrin son illərdə iqtisadiyyatı bürüyən böhran, investisiya-kapital ehtiyatlarının məhdudluğu və bu kimi

amillarin tasiri natica-sinda texniki-iqtisadi saviyyasi aşağı düşmüşdür ki, bu da dünya ba-zarında rəqabatadavamlı məhsul istehsal etməyə və xidmət göstərməyə imkan vermir. Aparılan təhlil göstərir ki, burada müxtəlif for-malarda azad və birgə təsərrüfatçılıq zonalarının yaradılması üçün zəruri olan ilkin şərtlər mövcuddur.

Bu baxımdan son illər Sumqayıtda AİZ yaradılması istiqamətində görülmüş işləri müsbət qiymətləndirmək olar. Azərbaycan

(Sumqayıt regionunda) AİZ yaradılması ideyası 1994-cü ilin yazında Azərbaycan hökumətinin təşəbbüsü ilə irəli sürülmüş, 1995-ci ilin mart ayından başlayaraq Azad İqtisadi Zonalar üzrə Yunido Ekspert qrupu Tomas Keller Kerin (İrlandiya) rəhbərliyi ilə xüsusi layihə işlə-nib hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti bu layihəni əsasən bəyənmişdir. Sonrakı illərdə Sumqayıtda bu istiqamətdə müəyyən işlər görülmüş olsa da, hazırda bu işlər dayandırılmış və başqa regionda AİZ yaranması fikri irəli sürülmüşdür. Hər halda əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, AİZ yaranması mümkün olan konkret zona müəyyənləşdirilsin və praktiki istiqamətdə addımlar atılsın.

Qazax-Gəncə regionu Azərbaycan Respublikasının Gəncə və Qazax iqtisadi rayonlarından ibarət olub, iqtisadi əhəmiyyətinə görə Abşeron iqtisadi rayonundan sonra ikinci yeri tutur. Geniş inkişaf etmiş, əsasən beynəlxalq əhəmiyyətli dəmir, şose, boru-kəmərlər və hava yollarının ərazidən keçməsi, Gəncə və Daşkəsən şəhərlərinin bu regionda yerləşməsi, respublikanın qonşu dövlətlərlə nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin əsas hissəsinin buradan keçməsi, kifayət qədər torpaq ehtiyatı, əlverişli iqlim şəraiti, enerji, su, faydalı qazıntılar və əmək ehtiyatlarına malik olması kimi üstün cəhətləri onu digər regionlardan fərqləndirir.

Faydalı qazıntılardan Daşkəsən dəmir filizi, Zəylik alunit, Çıraq dərəsi kükürd kolçedanı, Xaçbulaq aşkar əhəng ehtiyatları böyük sənaye əhəmiyyətlidir. Bütün bunlar regionda çoxşəhəli sənaye və kənd təsərrüfatının yüksək səviyyədə inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. 1994-cü ilin

məlumatına görə Azərbaycan ərazisinin 15,5-i, sənaye və kənd təsərrüfatının birlikdə məhsulunun 14,3%-i bu rayo-nun payına düşürdü. Dağ-mədən, tikinti materialları istehsalı, ma-şınqayırma, metallurgiya, yüngül və yeyinti sənaye sahələri güclü in-kişaf etmişdir. Tikinti materialı kimi Daş Salahlı və Zəyəm mişar daşı, Poylu qum-çınqıl karxanası, Tovuz dəmir-beton konstruksiya-lar zavodu vardır. Zəyikdə çıxarılan xammal Gəncə alüminium zavo-ndunda işlənir. Bununla yanaşı burada sulfat turşusu, sulfat duzu, ka-lium gübrəsi istehsal edilir.

Bu regionda, xüsusən Gəncədə maşınqayırma sənayesi, cihaz-qayırma, avtomobil təmiri, rabitə avadanlığı buraxan mexaniki za-vod, kənd təsərrüfatının texnikası təmiri, texniki avadanlıqları təc-rübə zavodu, Qazaxda Zəyəm maşınqayırma, Ağstafa yol maşınları, Şəmkir təcrübə cihazqayırma zavodları fəaliyyət göstərir.

Cihazqayırma zavodunda pnevmatik rele, su sayğacları, na-soslar, «Sənaye rabitə» zavodunda universal elektrik avadanlıqları, kabel şkafları və s. istehsal olunur. Metal emalı müəssisələri Gəncə ilə yanaşı Xanlar, Daşkəsən, Goranboyda da fəaliyyət göstərir.

Sənaye məhsullarının xeyli hissəsi yüngül sənayenin payına düşür. Bunlardan pambıq və yun parça, tikiş və toxuculuq məmulat-ları əsas yer tutur. Pambıqtəmizləmə zavodunda pambıq mahlı is-tehsal edilir. Yüngül sənaye əsasən yerli və qismən gətirilən xammal hesabına işləyir. Ağstafa toxuculuq fabriki trikotaj alt və üst paltarlar istehsal edir. Şəmkir, Tovuz, Qazax kəlağayı sexləri, Qazax «Zili» xalça fabriki və s. sahələr regionun iqtisadiyyatının inkişafında böyük rol oynaya bilər.

Yeyinti sənayesi yerli xammal hesabına işləyir. Meyvə şirələri, şərab zavodları, yağ-pendir zavodu, ət kəsimi kombinatları, meyvə-tərəvəz konserv zavodları, taxıl məhsulları kombinatları və s. müəssi-sələri fəaliyyət göstərir.

Kənd təsərrüfatının bütün sahələri burada inkişaf etdirilir. Res-publikanın üzüm istehsalının 20%-i, kartof istehsalının 70%-i bu iqtı-sadi regionun payına

düşür. Taxılçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, bos-tan məhsulları ilə yanaşı, geniş heyvandarlıq sahəsi iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir.

Gədəbəy yaylağı və Ceyrançöl qışlağı heyvandarlığın əsas saxlanma yeri bu ərazidə yerləşir. Respublikanın ən iri xəz-dəri, qunduz-çuluq sovxozu burada yerləşir.

Göründüyü kimi, respublikanın Gəncə-Qazax regionu özünün təbii sərvətləri, istehsal, təbii-texniki, təbii-iqtisadi potensialına görə inkişaf perspektivi daha optimal sayıla bilər.

İstehsalın sabitləşməsi və inkişaf mənafeyi xarici investisiya imkanlarından, elmi-texniki potensialdan, kadrdan və mütərəqqi texnologiyadan geniş miqyasda istifadə etməklə mümkündür. Bu səbəbdən və regionun imkanlarını nəzərə almaqla kompleks funksiyası ixrac-istehsal, ticarət, elmi-texniki inkişaf, bank-sığorta, ekoloji sağlamlıq xidmətləri üzrə yarım zonaları özündə birləşdirən Azad İqtisadi Zona yaradıla bilər.

Lənkəran-Astara rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-şərqini Lənkəran iqtisadi rayonunu əhatə edir. İqtisadi potensialın əsas amili kimi coğrafi cəhətdən Xəzər dənizi və İran İslam Respublikası ilə həmsərhəd olmasıdır. 1994-cü ilin məlumatlarına görə Azərbaycan ərazisinin 7%-i, əhalinin 8,6 və sənaye məhsulunun 9%-i bu regionun payına düşür.

Yeni iqtisadi sistemə keçidlə əlaqədar, iqtisadi münasibətlərin dərinləşdirilməsi, göstərilən istehsal sahələrində əksər müəssisələrin fəaliyyətinin dayandırılması və ya zəifləməsi ilə müşayiət olunur.

Regionun əsas şəhəri olan Lankaranda istehsalın həcmi kəskin sürətdə azalmışdır. 1990-cı ilə nisbətən 1997-ci ildə şəhərdə sənaye məhsulunun həcmi azalmış, o cümlədən 1996-cı ildə 54% təşkil etmişdir. Şəhərdə əsas sənaye məhsulları istehsalı ya dayandırılmış, ya da kəskin sürətdə azalmışdır. Bu proses 1997-1998-ci illərdə də davam etmişdir. Regionun AİZ yaranmasına olan ehtiyac və imkanlarını qiymətləndirərək onun qədim ticarət yolu üzərində yerləşməsinə və əhalinin ticarətə meyilli olmasını, kifayət qədər

istifadasız amak eh-tiyatlarını, elmi-texniki potensialını, Lankaran-Masallı zonasının res-publikada özallaşdırmanın süratla aparılan regionlar sırasında olduğunu da nazara almaq lazımdır. Bütün bu amilləri kompleks halda nazardan keçirib qiymətləndirdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, regionda ticarət və ixrac yönümlü əqrar-sanaye istehsal zonalarının yaranması mümkündür.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu Azad iqtisadi Zona yaranmasına geniş imkanı olan regionlardan biri hesab edilir. Kifayət qədər istehsal potensialı var. Azərbaycan ərazisinin 9,2%-i, sanaye məhsulunun 1%-i, kənd təsərrüfatı məhsulunun 8,6%-i və respublika əhalisinin 18%-i bu regionun payına düşür. Əlverişli coğrafi mövqeyi var. Quba-Xaçmaz regionu nəqliyyat baxımından böyük imkanlara malikdir. Magistral dəmiryolunun və avtomobil yollarının, habelə də-nizə birbaşa çıxışı olması ərazidə istehsal sahələrini intensivləşdirmək və rayonlararası, eləcə də beynəlxalq iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün çox əlverişli imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasının ən perspektivli kənd rayonlarından olan Yalama-Nabran dəniz sahilı zonası ərazisinin olduqca əlverişli təbii uzlaşması burada müalicə əhəmiyyətli sanatoriya və istirahət evlərinin, turist bazalarının yaradılmasına imkan verir.

Regionun iqtisadiyyatında əqrar-sanaye kompleksi, xüsusən kənd təsərrüfatı aparıcı rol oynayır. Kənd təsərrüfatının strukturunda ümumi məhsulun əsas hissəsini verən meyvə-tərəvəz istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış bitkiçilik mühüm yer tutur. Eyni zamanda, taxıl, kənd tof, üzüm becərilir. Ət, süd, yumurta və yun istehsal edilir. Quşçuluq sənayesi əsasən Siyazan, Gilazi, Davaçıda inkişaf etmək üçün iri quşçuluq kompleksləri yaradılmışdır.

Quba-Xaçmaz regionunda ticarət, kənd rekreasiya xidmətləri ixrac yönümlü əqrar sanaye istehsal zonaları yaratmaq mümkün hesab edilir.

Respublikanın şimal-qərbində yerləşən Şəki-Zaqatala regionunun ərazisi faydalı qazıntılarla zəngindir. Respublikada ən böyük olan Filizçay polimetall filiz yatağı burada yerləşir. Respublikanın mis ehtiyatının hamısı - sink,

qurğuşun ehtiyatının 97-99%-i, kükürd kolçedanının isə əsas hissəsi burada cəmləşmişdir. Burada rəngarəng qeyri-filiz faydalı qazıntıları, çoxlu terminal bulaqlar vardır ki, bun-lardan İlisu bulaqları fərqlənir.

Ərazinin 27%-i meşəliklə örtülüdür. Elə buradan rayonun gözəl və imkanlı iqlim-torpaq şəraitinə malik olması özünü göstərir. Kənd təsərrüfatının bütün sahələri inkişaf etdirilir. Respublikada istehsal edilən tütünün 75%-i, qərzəklilərin 90%-i, sitrus bitkilərinin 17%-i, az miqdarda çay yarpağı və baramanın 35%-i bu regionun payına düşür. Maldarlıq geniş inkişaf etməklə, xüsusi çəkinin 10%-ni təşkil edir.

Yeyinti sənayesi əsasən Şəki yeyinti kombinatı, meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Nij fındıq zavodu, Zaqatala fındıq zavodu, çay fabriki, Şəki ət kombinatı ilə təmsil olunmuşdur. Bu müəssisələrin yerli xammal bazasında işləmək imkanları vardı. Əvvəllər burada is-tehsal olunan məhsullar respublikanın digər rayonlarına göndərilirdi.

Yağ-pendir, çörəkbişirmə, spirtsiz içkilər, şərq şirniyyatı hazır-layan müəssisələr də rayonda fəaliyyət göstərir.

Şəki-Zaqatala regionunda AİZ yaradılması imkanlarını göstə-rərkən Şəkinin qədim ticarət mərkəzi olmasını, əhalisinin ticarətə meyilliliyini, iqtisadiyyatın sabitləşməsi üçün xarici investisiya elmi-texniki, kadr, texnoloji yardıma ehtiyac olduğunu, son illər qəbul edilmiş qanunlar, normativ aktları ilə bazar iqtisadiyyatına keçid üçün əlverişli şərait yaranmağa başladığını nəzərə almamaq olmaz. Bu baxımdan, Şəki-Zaqatala azad ticarət zonası, ixrac yönümlü aq-rar sənaye istehsal zonası yaradılması imkanı olduğunu qeyd etmək olar. Ümumiyyətlə, hər bir regionda hansı növ AİZ yaradılması onun məqsədi, vəzifələri və funksiyaları regionun konkret şəraitindən asılı ola bilər. Burada birinci növbədə regionun istehsal, elmi-texniki, kadr potensialı və onun vəziyyəti, nəqliyyat şəraiti və təbii resurs, təbii iqlim şəraiti nəzərə alın bilər. Belə ki, Azərbaycan regionlarında, xüsusilə də Abşeron iqtisadi rayonunda, Gəncə regionunda kifayət qədər müxtəlif imkan, istehsal potensialı və əlverişli

şəraitin olması bir neçə funksiyalı AİZ, yaxud da xüsusi iqtisadi zonalar yaratmaq imkanı verir. Məsələn, aparılan elmi-tədqiqat işləri göstərmişdir ki, Abşeron iqtisadi rayonunda (Bakı və Sumqayıt şəhərlərində) Xüsusi İqtisadi Zona (XİZ) yaratmaq olar. Sumqayıtda XİZ-in əsas vəzifəsi: şəhərdə yerləşən, ölkənin ağır sənayesinin baza sahələri olan metallurgiya və kimya müəssisələrinin inkişafının təmin edilməsi; ekoloji mühitin sağlamlaşdırılması; əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi; şəhərin elmi-texniki potensialından istifadə edilməsi ola bilər. Sum-qayıt Xüsusi İqtisadi Zonasının devizi «İqtisadiyyatın, elmin inkişafı, ekoloji mühitin sağlamlaşdırılması» ola bilər. Ümumiyyətlə, Azar-baycanın iqtisadi rayonlarında AİZ yaradılması problemi elə hall edilmalıdır ki, bir tərəfdən arazinin yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınsın, əhalinin tarixən varid olmuş olduğu istehsal sahələrini yeni texniki və texnologiya baza üzərində barpa və inkişaf etdirməklə istehsal potensialı qorunub saxlansın. Eyni zamanda, AİZ-lərin hamı daxil olduğu iqtisadi rayonun konkret problemlərinin (ekologiya, işçi qüvvəsindən istifadə, istehsal sahələrinin inkişafı və i.ə.), hamı da təsərrüfatçılıq formalarının səmərəli inkişafı məsələlərinin həllinə kömək göstərsin. Respublikamıza mütləq texnika və texnologiya, qabaqcıl idarəetmə forması və metodları, xarici kredit, investisiyalar cəlb edilməsi, yüksək keyfiyyətli, dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsullar istehsalının təmin edilməsi və inkişafı, milli sahibkarlığın inkişafı və əlaqələrinin genişlənməsi bu qabildandır. Regionlarımızda AİZ yaradılması zamanı etibarlı ardıcılığa görə fərqlənəcəkdir. Hamı da respublikanın bütün regionlarında AİZ yaradılması məcburi deyil. Respublikanın regionlarında daha dərin tədqiqatlar aparılmalı, ilk növbədə AİZ yaradılmasına ehtiyacı və imkanı olan regionlar müəyyən edilməli və elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır.

Bəla hesab edilir ki, Naxçıvan MR respublikasının AİZ yaradılmasına geniş imkanı və ciddi ehtiyacı olan regionlarından biridir. Onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin tarixi inkişaf xüsusiyyətləri, hazırkı vəziyyəti, coğrafi

mövqeyi, naqliyyat şəraiti, təbii resursları və onlardan istifadədə yaranmış meyillər bu regionda AİZ yaradılmasını mümkün